

ПРОДОР У ИСТОЧНУ БОСНУ

(20. јун — 25. септембар 1943)

Борбе код Кладња и у долини Криваје

Послије одлуке Врховног штаба да дејства групе дивизија усмјери ка сјеверном дијелу источне Босне, штаб 2. пролетерске дивизије наредио је бригадама да, преко Романије, наступају ка Олову и Кладњу. Четвртој пролетерској бригади наређено је да, из рејона села Боговића, пође 20. јуна правцем Шахбеговићи—Гурдићи—Кладањ, што је бригада одмах учинила — с 1. батаљоном у претходници, с 5. батаљоном у заштитници, а с осталим јединицама у главници. Лијево од 4. пролетерске наступале су 2. пролетерска и 2. далматинска бригада, а мало касније и пристигли батаљони 1. далматинске, 3. и 5. пролетерске бригаде; десно је наступала 1. пролетерска дивизија.

За вријеме покрета 20. јуна бригада је дијелом снага прешла комуникацију Сарајево—Соколац, на одсеку Јбељен (к. 1321) — Градић (к. 1402), у подручју Добрих вода, а дијелом снага ноћу 20/21. јуна. Прикупљала се, 21. јуна, на просторији Заграђе—Буковик—Шахбеговићи, гдје се задржала до 23. јуна. За то вријеме су 1. и 3. батаљон чистили од муслиманске милиције село Кнежине, 2. батаљон село Јабуку. Штаб бригаде је одржао савјетовање са штабовима батаљона, командама самосталних чета и референтима служби. На том скупу је највише било ријечи о сређивању бригаде и њеним наредним задацима.

Подручје којим се кретала 2. пролетерска дивизија контролисали су усташе, домобрани, милиција, жандари и четници. У српским селима налазили су се четници, у муслиманским и хрватским милиција, „Црна леги-

ја", која је регрутована са тог терена, и жандари. Већа мјеста су правовремено организовали за одбрану домобрани и милиција под командом и контролом усташа. Непосредну околину тих мјеста штитили су четници, односно милиција и „Црна легија”. У Олову је било 80 до 100 усташа и милиционера са 3 пушкомитраљеза, а у Кладњу 500 легионера и 200 милиционера под командом Авдаге Хасића, трговца из Кладња, наоружаних, сем пушкама и пушкомитраљезима, и са 3 тешка митраљеза и 2 минобацача.¹

Са просторије Шахбеговићи—Заграђе—Буковик—Кнежине—Јабука, 4. пролетерска бригада је кренула 23. јуна у 2 часа у двије колоне: 1. и 3. батаљон правцем Кнежина—Драгнићи—Петровићи, а остале јединице правцем Јабука—Гурдићи—Чуде. Дан касније, 24. јуна, у 14 часова стигла је на просторију Гурдићи—Драгнићи—Миљевићи—Пољана. Ноћу 24/25. јуна, док је 2. пролетерска бригада ослобађала Олово, 1, 2. и 3. батаљон су очистили од четника села Петровиће, Сливње, Чуде и Дрецељ, а 5. батаљон је, из села Гурдића, штитио батаљоне при чишћењу терена и обезбјеђивао позадинске јединице бригаде. Двадесет петог јуна 1. батаљон се задржао у селу Сливњу, 3. батаљон у селу Петровићима, 2. батаљон у селу Чуди, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде у селу Петровићима, а 5. батаљон је изјутра извршио покрет из Грудиха, преко Петровића, за Пријевор, камо је стигао 26. јуна у 8 часова и затворио правце према Власеници, Кладњу и Живиницама.

Одмах послје ослобођења Олова дошао је на ред Кладња. Штаб 2. пролетерске дивизије наредио је бригадама да нападну варошицу 27. јуна у 23 часа и ослободе је. Четврта пролетерска бригада добила је задатак да напада с источне стране, на одсјеку Пужићи—Станови, основним правцем Вучинићи—Кладањ, да затвара правце према Власеници и Живиницама и да послје ослобођења Кладња у њему успостави и одржава ред. Лијево од 4. пролетерске, правцем Ковачићи—Кладањ, нападаће 2. далматинска, а десно, на одсјеку Братељевићи—Врановићи, 2. пролетерска бригада.

Бригада се 26. јуна приближавала Кладњу, а сјутрадан је до ноћи посјела полазне положаје за напад: 1. батаљоном сјеверне падине Велика вратила (тр. 1198); 3. батаљон југозападне падине Великог вратила; 2. батаљон западну

¹ Зборник, том IV, књ. 14, стр. 140, док. 84.

ивицу села Вучинића; чета пратећих оруђа ватрене положаје у рејону Великог вратила, гдје се развило и бригадно превијалиште; 5. батаљон је дијелом снага затварао правце према Власеници и Живиницама, а дијелом се поставио на комуникацију Живинице—Кладањ, фронтом према Кладњу.

Напад на Кладањ је почео у исто вријеме на свим правцима. Послије краће борбе непријатељ је био разбијен и дио Авдагине војске, уз помоћ снага 369. легионарске дивизије, које су дејствовале од Тузле, извукао, а остатак се разбјежао. Прво су ушле у Кладаш 2. пролетерска и 2. далматинска бригада. Четврта пролетерска је ушла 28. јуна у 2 часа. Око 3 часа Кладањ је ослобођен. У 6 часова у њ је стигао и штаб 2. пролетерске дивизије. О непријатељским војницима погинулим и рањеним у борби у Кладњу не располаже се тачним подацима. Из 4. бригаде је погинуло 14 бораца, а више њих је рањено.²

Послије ослобођења Кладња, на правцу Кладањ—Тузла дејствовала је 7. крајишка бригада, у рејону Олова 7. банијска дивизија, а у долини Криваје Кривајска група,³ која је затварала правце према Завидовићима и Варешу. Друга пролетерска бригада продрла је у долину Спрече и посјела села Доле, Пријевор, Равне и Старчић, сјеверно од комуникације Кладањ—Тузла. Друга далматинска бригада продрла је у подручје Бановића.

Четврта пролетерска бригада се размјестила: 1. батаљон у Кладњу, да одржава ред; 2. батаљон у рејону Тухеља, да затвара правце према Коњуху; 3. батаљон у Оловцима, да затвара правце према Ступарима и Коњуху; 5. батаљон је смјештен у Врановиће, као и остале јединице бригада, а имао је задатак да чисти терен од четничких и милицијских група које су се на том терену сакривале и да одржава везу с јединицама на правцу Коњуха, Тузле и Власенице. Штаб бригаде, који се смјестио у Голетићима, 1. јула је учествовао на савјетовању штаба 2. пролетерске дивизије са штабовима бригада у Кладњу, а 2. јула на савјетовању политичких комесара и замјеника политичких комесара бригада. Штаб је затим, 3. јула прије подне, одржао савје-

² Погинули су: борци Станиша Вељић, Душан Милије Јеловац, Јокана Машановић, Ранко Милошевић, Михаило Р. Пантовић и Драго Блаже Славица; десетари Душан Јока Петровић и Перо Јове Труља; водници Мирко Алагић, Димитрије Вукотић. Петар Клисић, Блажо Пурлија и Блажо Радоман и замјеник командира чете Илија Поповић; дневник аутора.

³ Архив ВИИ, рег. бр. 2/1, к. 337.

товање са штабовима батаљона. Навече тог дана штабови батаљона су одржали савјетовање у својим јединицама. На тој просторији бригада се задржала све до 3/4. јула, када је добила наређење да се пребаци у подручје Олова, гдје ће ући у састав Кривајске групе, а да у Кладњу остави један батаљон.

На просторији око Кладња 4. пролетерска бригада се одморилa и консолидовала своје редове. Исхрана на том терену била је добра, снабдијевање редовно. За то вријеме стигла је и прва помоћ од Енглеза — експлозив, гумени чамци и санитарски материјал. Већи број рањеника се вратио из болнице као излјечен, а 26. јуна сви тешки рањеници и болесници из бригадне болнице упућени су из рејона Олова за Шековиће, од којих је умрло или погинуло августа мјесеца на Мајевици 21 борац и старјешина.⁴

На основу наређења штаба 2. пролетерске дивизије од 3. јула, штаб бригаде је наредио: 1. батаљону да се, пошто га смјени 5. батаљон, 3/4. јула пребаци, правцем Кладањ — Олово, на просторију Оловске Луке; 2. батаљону да крене правцем Оловци—Кладањ—Олово и да се смјести у Оловским Лукама; чети пратећих оруђа да сачека 3. батаљон, да се креће са њим и остане у његовом саставу све до даљег наређења; интендантури с бригадном комором да се креће с 2. батаљоном и остане са њим до даљег наређења; 5. батаљону да ноћу 3/4. јула преузме гарнизонску службу у Кладњу од 1. батаљона, да штити бригадну болницу и смјести је у рејону Кладња и Витаља.

Али само што је бригада приступила извршавању добивеног наређења, измијенила се ситуација на правцу Тузла—Кладањ—Олово. Дијелови 369. легионарске дивизије, тузланска усташка бригада и батаљон домобрана, уз подршку тенкова и авијације, напали су од Тузле, преко Живиница, ка Кладњу, а четници од Озрена, Коњуха, и Звијезде на снаге 2. пролетерске и 7. банијске дивизије. Четници су на свим правцима брзо одбијени, али су Нијемци и усташе, који су наступали долином Спрече према Кладњу, успјели

⁴ Погинули су: борци Јела Барјамовић, Милован Вујисић, Андрија Грујић, Митар Драговић, Миливоје Дробњак, Ђорђина Ивановић, Маца Мирослава Јововић, Пуцо Радосав Јововић, Луне Лука Којдић, Гојко Лопушина, Милорад Лопушина, Лука Мариновић, Андрија Милошевић, Јово Нинковић. Урош Радојковић, Миленко Симоновић и Вукашин и Марко Ђуровић (рођена браћа погинулог команданта 4. бригаде на Сутјесци Василије Вака Ђуровића), десетар Бего Светозар Бошковић; водник Ђуро Сјеклоћа; и политички комесар чете Вељко Митровић; дневник аутора.

да одбаце 7. крајишку бригаду и дијелове 7. банијске дивизије на линију Матијевићи—Лупоглав. Тиме су 3. и 5. батаљон 4. бригаде били приморани да 4. јула воде борбу на сјеверним прилазима Кладња и да их задржавају. Из бригаде је избачено око 15 бораца и старјешина, од којих је 8 погинуло.⁵

Бројно надмоћнији непријатељ, потпомогнут тенковима и авијацијом, слиједећег дана је потиснуо 3. и 5. батаљон. Након њиховог повлачења ушао је у Кладањ. За то вријеме су, 4. јула 1. и 2. батаљон, интендатура с коморама и штаб бригаде стигли у Олово, а послје пада Кладња за Олово су пошли и 3. батаљон, чета пратећих оруђа и болница бригаде. Они су се тек 8. јула, у рејону Каменског, повезали са штабом бригаде. По наређењу Врховног штаба, 5. батаљон је послје пада Кладња упућен у село Милаковиће, гдје је обезбјеђивао наше највише партијско и војно руководство.

Четврта пролетерска бригада, без 5. батаљона, остала је од 5. до 14. јула у саставу Кривајске групе и учествовала у рушењу жељезничке пруте, станица, мостова и уређаја на прузи Олово—Завидовићи, у разбијању милиције, усташа, домобрана, жандара и четника у захвату Криваје и јужно од Олова. Потом је, 14. јула, од Каменског, преко Коњуха, стигла у Сеону и размјестила се на просторији Сеона—Боровац. Пошто је 10. јула у Братељевићима примио од 7. банијске дивизије материјал који су у Кладњу 5. јула, при повлачењу, оставиле јединице 4. бригаде и хируршка екипа 2. дивизије, 5. батаљон је тог дана добио наређење да се врати у састав бригаде. За правац кретања дата му је само приближна оријентација: Оловци—Лупоглав, пошто се због сталних борби и покрета није знало тачно мјесто, бригаде. За вријеме покрета према селу Оловцима авијација је 11. јула око 15 часова бомбардовала Кладањ и 5. батаљон у покрету. Том приликом је један припадник бригаде погинуо,⁶ а неколико бораца је рањено. Батаљон је стигао у Оловце касно 11. јула, а слиједећег дана је продужио за Тарево, гдје се повезао са 7. банијском бригадом. Њен штаб није имао података о томе гдје се налази 4. пролетерска, па је батаљон продужио преко Трошног камена. У току ноћи

⁵ Погинули: су: борци Богдан Шимунов Ковачевић, Тодор Косановић, Рајко Ненезић и Зорка Нике Шарић; десетари Никола Ј. Беара, Иво Марчетић и Никола Пајчин; водник Никола Парађина; дневник аутора.

⁶ Пошнуо је командир чете Јеврем Грбовић.

стигао је у близину Мачковца, а 13. јула у село Хрвате, одакле је продужио за Караџиће. Ту је дошао у додир с 2. батаљоном 4. бригаде, а преко њега, 15. јула, и са штабом бригаде. Добио је наређење да се пребаци у Сеону и смјести у засеоке Равне и Јасике. Од Оловаца до Сеоне батаљон није наилазио на непријатеља.⁷

За вријеме борби у долини Криваје 4. пролетерска бригада нанијела је непријатељу озбиљне губитке. Муслиманска милиција и четници на том терену су разбијени, а 200—300 припадника тих квислиншких формација је заробљено, разоружано и пуштено кућама. Заплијењено је прилично оружја и муниције и оштећено више постројења на прузи и путу.

Борбе на Озрену

Послије продора партизанских снага на Озрен, удружени Нијемци, усташе, домобрани, четници и муслиманска милиција покушали су да их протјерају са тог подручја. Непријатељ је планирао да изврши концентричан напад: са сјевера, од Озрена, — четници; са југоистока, из Тузле, преко Живиница и Ступара, — Нијемци и домобрани; са запада и југа, од Блажуја и из долине Криваје, — усташе и милиција. На Озрену се концентрисало око 3.200 четника, наоружаних, сем пушкама, и с 42 пушкомитраљеза, 4 тешка митраљеза и 2 минобацача. Нијемци и домобрани су појачали посаде на прузи Тузла—Добој, а у ширем подручју Тузле, Лукавца и Живиница груписали су снаге у јачини до два пука. Сличне су припреме извршили усташе и милиционери на сектору Маглај—Завидовићи и у долини Криваје. Почетак напада предвидјели су за 15. јул, најприје с четницима, а затим и с осталим снагама.⁸

Пратећи рад непријатеља, штаб 2. пролетерске дивизије одлучио је да најприје рашчисти с четницима на Озрену, а затим да приступи извршавању главног задатка — рушењу пруге Тузла—Добој. Бригадама је наредио да 16. јула у 3 часа нападну и разбију четнике на просторији Брезници—Краљица—манастир Озрен. За напад је предвидио 1. и 2. далматинску (без два батаљона), 2. и 4. пролетерску бригаду, а за заштиту напада и обезбјеђење позадинске просторије и јединица дивизије и бригада — 5. пролетерску и два батаљона 2. далматинске бригаде.

⁷ Архив ВИИ, рег. бр. 18/Ф, 4 — к. 2015.

⁸ Зборник, том IV, књ. 14, док. 78.

Четврта пролетерска бригада добила је задатак да из подручја Рудина напада правцем Мицијевићи—Каменски крш—Озрен кам—Краљица (тр. 884). Лијево од ње, на правцу Омерове воде—Буковица—Брезици, нападају 1. и 2. далматинска, а десно, на правцу Тумаре—Ровине—манастир Озрен, 2. пролетерска бригада.⁹

Штаб 4. бригаде је 15. јула прије зоре упутио из Боровца за Доњу Бријесницу 2. батаљон као претходницу, да извиђа правац наступања бригаде. Батаљон се кретао неопрезно, рачунајући да на том терену нема четника, и изненада је, у Горњој Бријесници наишао на седам њихових бригада. Некако је ипак успио да се око 10 часова извуче на Превију, гдје га је прихватио 5. батаљон. Међутим, четници су, гонећи 2. батаљон, из покрета овладали Превијом и одбацили оба батаљона ка Боровцима и Равнима. Непосредно након тога уведени су у борбу и остали батаљони, па је читава бригада извршила противнапад на Превију (тр. 648), к. 577, тр. 509, к. 533. Други батаљон је нападао на к. 533, Пети на Превију (тр. 648), Трећи на к. 577, а Први на Плаветно брдо (тр. 509). Десним обухватом и ударом у бок четника, батаљони су успјели да овладају Превијом и к. 533 и наставе наступање ка Горњој и Доњој Бријесници. Њих су посјели 15/16. јула и наставили наступање ка Рудинама,¹⁰ одакле су 16. јула у 6 часова продужили наступање ка највећем врху Озрена. Први батаљон је са Рудина наступао као претходница бригаде, позади њега се кретао 2. батаљон, који је једном четом обезбјеђивао лијеви бок, па 5. батаљон, који је једном четом обезбјеђивао десни бок, а потом 3. батаљон, који је образовао запевитницу бригаде. Штаб бригаде и чета пратећих оруђа кретали су се с 2. батаљоном, бригадно превијалиште с 5. батаљоном, а батаљонске коморе и хируршка екипа дивизије с 3. батаљоном. Болница, интендантура и бригадна комора задржале су се у Сеони.

Бригада је 16. јула послје подне овладала Краљицом, највишим врхом на Озрену, и ту се задржала до 17. јула навече. Разбијени на читавом фронту 2. пролетерске дивизије, четници су одступили према Добоју и Маглају, остављајући на бојном пољу већи број мртвих и рањених, оружје, муницију и опрему. У тим борбама из 4. пролетерске погинула

⁹ Исто, док. 79.

¹⁰ Исто, док. 93.

су 9 бораца, а ређена су четворица.¹¹ Штаб дивизије је 17. јула наредио бригадама да наставе гоњење четника и ликвидирају посаде и жељезничке станице у Миричину, коју је бранио вод домобрана и 30 милиционера, и Босанско Петровом Селу, у коме је било 250 домобрана. Четвртој бригади је наређено да очисти Босанско Петрово Село и поруши жељезничку станицу и пругу; 2. пролетерској да поруши жељезничку станицу Миричине, а 2. далматинској да са два батаљона поруши жељезничку пругу у рејону Великог бријега и постави засједу према селу Бољанићу, у коме је било 106 домобрана, и Карановцу, у коме је било 250 домобрана.¹²

Ноћу 17/18. јула 2. батаљон 4. бригаде, који је, са Краљице наступао правцем Кретац—Какмуж, ослободио је село Какмуж; 5. батаљон, који је наступао западно од Босанског Петровог Села, порушио је жељезничку пругу и мост, а 1. и 3. батаљон, који су наступали десно од 5. батаљона, очистили су Босанско Петрово Село, порушили жељезничку станицу и осам службених зграда око ње. У тој акцији бригада је заробила 19 домобрана, заплијенила 19 пушака, 1 пушкомитраљез и 1 500 метака.¹³ Она се након тога повукла за села Васиљевиће и Мицкијевиће, у која је стигла 18. јула прије подне. Њу и остале своје бригаде 2. пролетерску, која се повукла у села Тумаре и Доњу Бријесницу, и 2. далматинску, која се повукла у село Брезице и на Краљицу штаб 2. дивизије је усмјерио према Маглају.

У међувремену су четници прикупили на Озрену, око седам батаљона, у намјери да с леђа нападају јединице дивизије и да их протјерају са тог подручја. Међутим, штаб дивизије их је предухитрио наредивши 2. и 4. пролетерској и 1. и 2. далматинској бригади да поново нападну четнике на Озрену и разбију их. Четврта бригада је добила задатак да бочним ударом, преко Каменичког вуса, Бојишта и Великог Селишта, нападне у правцу Бољанића и да у садјеству с 2. пролетерском бригадом уништи четнике на просторији Какмуж—Карановац—Бољанић.¹⁴

У нови напад на озренске четнике бригада је кренула 20. јула у оваквом борбеном покрету: 1. батаљон, лијевим обу-

¹¹ Погинули су: борци Лука Буловић, Манојло Јанковић, Игњат Миловић, Алојзије Михаљевић и Стеван Шћепановић; десетар Мирко И. Петровић и водници Анте Дује Крстуловић и Радосав Лакићевић; дневник аутора.

¹² Зборник, том IV, књ. 14, док. 93.

¹³ Исто, док. 134.

¹⁴ Исто, док. 108.

хватом, напада Малу и Велику Островицу, а затим према Бољанићима; 2. батаљон, десним обухватом, према Карановцу; 3. батаљон преко Црвеног бријега и Малог Селишта; 5. батаљон на Каменички вис, да би затим, иза 1. и 2. батаљона настукао ка Бољанићима; чета пратећих оруђа подржавала је батаљоне у нападу на Малу Островицу, Карановац и Бољаниће. Штаб бригаде се кретао с батаљоном, а позадинске јединице бригаде су и даље биле у Сеони. Борбу с четницима батаљони су почели 20/21. јула, на линији Краљица—Брезици. У садејству с батаљоном 1. и 2. далматинске бригаде, успјели су да те ноћи овладају Малом и Великом Островицом и пробију се у Бољаниће и Карановац. Из тих села су се међутим, у зору 21. јула морали повући на Малу и Велику Островицу, Каменски вис и у село Брезице.¹⁵ Убрзо су примили наређење да дејствују према Омеровим водама. Бригада је заробила 20 четника, зашћјенила 20 пушака и 1.000 метака. Погинуо је један наш борац.¹⁶

Док су јединице 2. пролетерске дивизије водиле борбу с четницима на Озрену, према Какмужу, Карановцу и Бољанићу, два батаљона 369. легионарске дивизије од Тузле и Живиница, а милиција и четници од Завидовића и долине Криваје напали су 5. пролетерску и два батаљона 2. далматинске бригаде у рејону Сеоне, Свињашнице и Посјелова и принудили их да се с болницама и дивизијском и бригадном комором повуку за Горњу Бријесницу. Тада је штаб 2. дивизије наредио 4. бригади да се усињеним маршем пребаци за Буковицу и посједне Мркалицу, Долину, тр. 588, к. 319 и задржи непријатеља.

У тренутку када су 1, 2. и 3. батаљон стигли у Доњу Буковицу, непријатељ је преко Тумарског брда, јужно од села Мицкијевића, главнином снага избио код Омерових вода и продужио наступање ка Горњој и Доњој Буковици. Сваки је минут био драгоцјен. Исход борбе је зависио од тога ко ће први посјести положаје јужно од Доње Буковице. Око 17 часова 1, 2. и 3. батаљон посјели су положаје на линији Мркалица—Долина—тр. 588—к. 319: 1. батаљон к. 319, 2. батаљон Долину и тр. 588, а 3. батаљон Мркалицу. Сва три батаљона су одмах ступила у борбу и изненадили неприја-

¹⁵ Исто, док. 134.

¹⁶ Исто, док. 137. Погинуо је борац Милош Стевана Ненадић, дневник аутора.

теља, те је у првом судару био одбачен с истурених положаја. Пети батаљон је, са положаја на Сировој глави, затварао правце према Озрену и Речини, све до 12 часова 21. јула, а затим је, преко Буковице, пребачен за Омерове воде, гдје је у први мрак мстог дана уведен у борбу. Чета пратећих оруђа посјела је ватрене положаје у подручју Мркалице и Долине, позади 2. и 3. батаљона, <и подржавала је напад батаљона на Омерове воде. Бригадно превијалиште се развило сјеверније од к. 319, позади 1. батаљона.¹⁸

У жељи да што прије расчисти ситуацију око Омерових вода, штаб 2. пролетерске дивизије је наредио да се четнички и легионарски положаји нападну ноћу 21/22. јула. Због борби на правцу Живиница и Ступари, у том нападу, међутим, 2. пролетерска бригада није могла учествовати ни 5. пролетерска и главнина 2. далматинске бригаде, које су биле ангажоване у борби с четницима Зеничког одреда, милицијом из Завидовића и Рибнице и с усташама које су наступале од Добоја према Озрену. У нападу нијесу могли учествовати ни 1. далматинска бригада ни батаљони 2. далматинске бригаде који су штитили болнице и позадинске јединице дивизије и бригада. Због такве ситуације, у нападу на Омерове воде 21/22. јула учествовала је само 4. пролетерска бригада.¹⁹

У ноћи 21/22. јула 4. пролетерска извела је три узастопна напада с намјером да не допусти непријатељу да продре у Буковицу, да га разбије и одбаци у полазне рејоне. Пети батаљон је успио да се пробије кроз борбени поредак непријатеља, да му на Тумарском брду нападне коморе и да се ту задржи до зоре 22. јула, када је под притиском јачих непријатељских снага одступио ка Долини, гдје га је прихватио 2. батаљон. Остали батаљони су те ноћи овладали истуреним непријатељским положајима, али не и главним, јер их је непријатељ упорно бранио с доста аутоматског оружја. Обострани распоред снага у зору 22. јула био је као и претходног дана, прије почетка ноћног напада. Тада је непријатељ пошао у противнапад и борба је вођена читавог дана. У њој су, поред легионара 369. дивизије учествовали и четници, нападајући од Раковца у леђа 3. батаљона, али је он успио да их разбије.

У први мрак, када се непријатељ припремао да све расположиве снаге употреби против 4. пролетерске, 2. проле-

¹⁷ Зборник, том IV, књ. 14, док. 134.

¹⁸ Исто, књ. 15, док. 134.

¹⁹ Исто, док. 137.

терска бригада га је напала с леђа. Послије тога непријатељ је био приморан да одступи испред наших јединица које су га у стопу гониле. Тако је разбијена група од 1.000 војника, од којих су 72 убијена, а 78 рањено. Заплијењени су, поред осталог: 2 пушкомитраљеза, 18 пушака и 6.500 пушчаних метака. У тим борбама из 4. пролетерске бригаде погинуло је 16, а рањено 15 бораца.²⁰

Ноћу 22/23. јула 4. бригада је извела покрет правцем Омерове воде—Карацићи—Сеона и 23. јула стигла у Сеону и Лом. У тим селима се размјестила као дивизијска резерва, са задатком да извиђа правце према Доњој Бријесници, Пурачићу и долини Криваје. На тој просторији задржала се до 28. јула.²¹

Четвртој пролетерској и осталим својим бригадама штаб 2. дивизије је наредио да 28. јула у 22 часа нападну и разбију групацију од 1.200 четника на просторији Горња Бријесница—Доња Бријесница—Репник и да се до зоре 30. јула врате у полазне рејоне. Четвртој пролетерској бригади је наређено да напада правцем Доња Бријесница—Тумаре—Ровине и да обухватом с десне стране пресијече одступницу четницима, а затим да их, у садејству с 2. пролетерском бригадом, уништи. Лијево од 4. пролетерске, преко Омерових вода, нападаће 2. далматинска бригада: 2. пролетерска ће главнином снага чистити села Подгорје и Репник, а једним батаљоном Сватовац и Пољице, 5. пролетерска обезбеђиваће лијеви бок јединица 2. пролетерске дивизије од напада непријатеља из Завидовића, долине Босне и Криваје и одржавати везу с јединицама 4. бригаде које обезбеђују болнице и позадинске јединице дивизије и бригаде у подручју Сеоне.²²

Штаб 4. пролетерске бригаде наредио је 1, 2. и 3. батаљону да изврше покрет и да, 28. јула у 22 часа, у оваквом распореду нападну четнике: 1. батаљон правцем Доња Буковица, 2. батаљон правцем Тумаре—Буковица, а 3. батаљон преко Ровина. Пети батаљон и чета пратећих оруђа добили су задатак да обезбеђују позадинске јединице дивизије и

²⁰ Исто, док. 134 и 137.

Погинули су: борци Момчило Дамјановић, Илија Јововић, Перо Митровић и Анте Јосе Пилижота; десетари Никола Ђуран и Данило Селић; водници Божо Борозан, Димитрије Драгојевић, Рако Јурић, Милош Лопушина, Видо Распоповић и Благоје Савелић; замјеник командира чете Тодор Дрљевић; политички комесари чете Вук Жижих и Јагош Милосава Радовић и командир чете Мијат Лопушина; дневник аутора.

²¹ Зборник, том IV, књ. 15, док. 137.

²² Исто, док. 137.

бригаде, затварају правце према Бановићима, одржавају везу с 2. далматинском, 2. пролетерском и 5. пролетерском бригадом и да на правцу Омерових вода истуре борбено осигурање јачине једне чете.

Напад на Буковицу је почео у одређено вријеме. Пошто су те ноћи четници протјерани ка Маглају и Завидовићима, батаљони 4. бригаде су се 29. јула пребацили у село Сеону. Бригада се по наређењу штаба дивизије, размијестила на просторији Омерове воде—Тумаре—Рудине.²³ Задатак јој је био да контролише правце према сјеверу и продире што дубље према Озрену, поред осталог и ради снабдијевања бригаде животним намирницама. Пети батаљон и чета пратећих оруђа су и даље остали у Сеони на обезбјеђењу позадинских јединица.

Десетак дана касније, 11. августа, бригада се помјерила с просторије Омерове воде—Тумаре—Рудине: 5. батаљон правцем Сеона—Горња Бријесница—Рудина—Тумаре, са задатком да обезбиједи правац према Озрену; 1. батаљон правцем Сеона—Горња Бријесница, са задатком да обезбиједи правце према Турији и Милином селу; 3. батаљон правцем Сеона—Горња Бријесница, са задатком да обезбиједи правац према Омеровим водама. Други батаљон је једном четом обезбјеђивао позадинске јединице у рејону Сеоне (заселак Ријека), а главнином и четом пратећих оруђа кренуо је ка Горњој Бријесници. Штаб бригаде је прешао у село Горњу Бријесницу. Пети батаљон, који је био у улози предстраже бригаде, 11. августа испред села Брда сукобио се с четницима, који су наступали од села Мицикијевића и Васиљевића. Послије борбе која је трајала до 23. часа и 30 минута, батаљон је потиснуо четнике у Брда. У тој борби је један борац погинуо.²⁴ Затим су 1, 3. и 5. батаљон припремили напад на Брда. Ноћу 13/14. августа они су разбили четнике. Гонећи их, 5. батаљон је посјео Јелову гору. Он је ту остао на предстражи до 23 часа 15. августа, када га је смијенио 1. батаљон, а он се повукао у Тумаре. Остале јединице бригаде су за то вријеме остале у ранијим рејонима.

Штаб бригаде је 1, 3. и 5. батаљону наредио да ноћу 17/18. августа изврше напад на Пурачић: 1. и 3. батаљон да га непосредно нападне, а 5. батаљон да затвара правце са сјевера, између Пурачића и Спрече. У поноћ су 1. и 3. ба-

²³ Исто, док. 151.

²⁴ Погинуо је борац Мирко Аћима Ненадић; дневник аутора.

таљон ушли у Пурачић, претресли га и сјутрадан се у зору повукли у полазне рејоне.

Пошто је 18. августа упознао бригаде да се у Живиницама налази око 400 Нијемаца и 200 милиционера, да се на лијевој обали Криваје групишу четници, а да се комуникацијама које окружују територију дивизије врше покрети непријатељских трупа, штаб дивизије је наредио: 4. пролетерској да се обезбјеђује према Тузли, Пурачићу и Озрену; 2. пролетерској да се пребаци на просторију Подгорје—Репник—Омазићи и затвара правце према Живиницама, селу Приликама, Шерићима и Сухи; 5. пролетерској и 2. далматинској да 19/20. августа нападну четнике у захвату потока Гостовића.²⁵ Непосредно после тога, тј. 20. августа, непријатељ је покушао да се са једном групом од 80 војника, из састава 369. дивизије, пробације од Тузле до болнице 4. пролетерске бригаде у Сеони, али га је одмах разбила 2. далматинска бригада. Затим је 21. августа, око 1.000 четника Озренског, Требавског, Зеничког и Маглајског одреда, уз подршку авијације, нападо 2. батаљон 4. бригаде. Њему је одмах упућен у помоћ 5. батаљон. Четници су задржани. Ноћу 21/22. августа у борбу су уведени и 1. и 3. батаљон. У борбама које су вођене читавог дана 22. августа четници су, претрпјевши велике губитке, били разбијени, а 4. пролетерска бригада се, уз прихват 5. пролетерске, повукла у Рибницу и ту се, 23. августа, читава прикупила. У борбама од 21. до 23. августа четници су имали 30 мртвих и 57 рањених. Заплијењено је, поред осталог, и 20 пушака и нешто муниције. Из 4. бригаде су 3 борца и старјешине погинули, а 10 је рањено.²⁶

Другој пролетерској дивизији наређено је, 20. августа, да се из источне Босне пребаци у горњи дио долине Дрине и да од Горажда, преко Фоче, до Калиновика врши притисак на Сарајево, а затим да крене за Херцеговину, Санцак и Црну гору. Дивизија је кренула 21. августа. Након тога на Озрену је остала само 4. пролетерска бригада. Њен је задатак био да прими и чува тешке рањенике 2. дивизије све до доласка 17. дивизије.

Бригада се овако размјестила: 1. батаљон у селу Црњеву, са задатком да извиђа правце према Сеони, Лозни и

²⁵ Зборник, том IV, књ. 16, док. 44.

²⁶ Исто, књ. 17, док. 5.

Погинули су борац Мујо Ковачевић, десетар Блажо Јокице Јанковић и водник Душан Попивоца; дневник аутора.

Турији, откуд се очекивао долазак јединица 17. дивизије; 5. батаљон у селу Осјечанима и Подобалима; 3. батаљон у селу Жељави; 2. батаљон, чета пратећих оруђа, штаб бригаде и позадинске јединице у Рибници. На тој просторији бригада је имала задатак да се обезбиједи и извиђа правце који изводе на шену просторију, избјегавајући теже борбе, и да сачека долазак 17. дивизије.²⁷

Извиђачи 4. бригаде су 24. августа успоставили прву везу с извиђачима 6. бригаде 17. дивизије. Слиједећег дана су 1. и 3. батаљон 4. бригаде и два батаљона 6. бригаде разбили четнике у Сеони и спојили се. Ту су 1. и 3. батаљон предали тешке рањенике свих јединица 2. дивизије и тифусаре 6. бригади 17. дивизије, која их је евакуисала у правцу Тумара, а батаљони су се вратили у Рибницу. Бригада, која се прикупила у Рибници, одатле је 27. августа извршила покрет правцем Рибница—Каменско до Чуништа и Ковачића. Јединицама је наређено да се одмах припреме за дужи марш.²⁸

Вријеме боравка у источној Босни, пуна два мјесеца, бригада је, и поред борби које је водила, искористила за сређивање, одмор и припрему будућих акција. У овом крају исхрана је била добра, прије свега зато што је било доста ратног плијена, а и сам терен није био економски исцрпен; уз то је повремено стизала и савезничка помоћ. По јединицама се изводила војно-политичка настава, а при штабовима батаљона и штабу бригаде држани су курсеви на којима су кадрови оспособљавани за војне и политичке задатке. Попуна бригаде новим људством била је незнатна. Присуство наших јединица позитивно је утицало на становништво овога краја. Четницима је задат снажан ударац и они више нијесу, ни војно ни политички представљали значајнију снагу, те су се брзо распадали а народ је листом прилазио НОБ-и. Створене су нове партизанске јединице, за које је 4. бригада дала већи број кадра. Неки рањени и болесни борци враћали су се, излијечени у бригаду. Тешке рањенике и неизлијечене тифусаре бригада је предала јединицама са тог терена. Касније су умрли: Војо Ђуров Сјеклоћа и Миланка Тончић. Из ратног плијена и савезничке помоћи бригада се наоружавала, снабђела муницијом и другим средствима. Губици 4. пролетерске за та два мјесеца били су осјетни.

²⁷ Зборник, том IV, књ. 16, док. 75.

²⁸ Исто, књ. 17, док. 5.

*Са Озрена, преко Романије
у долину Дрине*

Из рејона Чуништа и Ковачића бригада је 28. августа пошла за Олово. У претходници су се у једној колони кретали 1. и 3. батаљон правцем Ковачићи—жељезничка станица Солуна—к. 507. Одатле је 1. батаљон ишао лијево, правцем к. 507—к. 840—к. 774—Олово, са задатком да нападне Олово са сјеверозападне стране, а 3. батаљон, долином Криваје—Богановићи—Олово, са задатком да варошицу нападне са западне стране. Оба батаљона и чета пратећих оруђа из Ковчића су пошли 28. августа у 14 часова и до пада мрака заузели Олово. Послије тога су 1. батаљон и чета пратећих оруђа смјештени у Оловским Лукама. Из њих је 1. батаљон затварао долину Ступчанице и правац према селу Петровићима. Трећи је батаљон смјештен у Биоштици и затварао је правце према Медојевићима.

Пети батаљон, позадинске јединице и штаб бригаде кренули су из Чуништа 28. августа у 14 часова. Кретали су се позади 3. батаљона. Размјестили су се у Бишњици и Биоштици, а штаб бригаде у Олову. У заштитници бригаде наступао је 2. батаљон. Он се смјестио у селу Пољу, крај Олова.

Бригада је слиједећег дана у 4 часа наставила марш, правцем Олово—Оловске Луке—долине Јошанице—Пушино поље—Гудурићи—Драгнићи. Заноћила је у Гурдићима и Драгнићима,²⁹ да би 30. августа наставила покрет. У претходници је био 2. батаљон. За вријеме марша, на који је кренуо у 4 часа, правцем Гурдићи—Барице—Придворице—Крушевци—Казмерићи—Жуљ—Шахбеговићи—Бијеле воде, он је на друму Сарајево—Соколац, у близини Бијелих вода, уништио један камион и убио 2 Нијемца и 2 усташе, а затим продужио за село Боговиће, камо је стигао 30/31. августа. У главнини бригаде, која је на марш кренула у 4 часа и 15 минута, били су 1. и 5. батаљон, чета пратећих оруђа, позадинске јединице и штаб бригаде, а у заштитници 3. батаљон. До зоре 31. августа читава бригада се прикућила у ширем подручју села Боговића. Ту се повезала са штабом 2. дивизије. Његови курири су тог јутра стигли у Боговиће и донијели наређење да бригада одмах продужи покрет и да се у подручју Сјетлине пребаци преко комуникације Сара-

²⁹ Исто, књ. 16, док. 94 и 95.

јево—Вишеград, коју је бранило око 200 усташа, а затим да продужи за Горажде.³⁰

Бригада је одмах приступила извршавању тог наређења. Из Боговића је 31. августа у 14 часова и 30 минута, у претходницу бригаде упућен 5. батаљон. Он је добио задатак да се долином Грачанице, преко села Шапа, јужно од села Приљуба, сјеверозападно од села Ранчића, преко Оманице (к. 1037), спусти на железничку пругу и друм Сарајево—Вишеград и обезбиједи бригади прелазак преко тих комуникација. Већ тог дана у први мрак, пошто је избио на пругу и друм, батаљон је једном четом посјео положаје према жељезничкој станици Сјетлине, другом према Стамболчићу, а трећом је порушио пругу и мост западније од станице Сјетлине. На тим положајима батаљон се задржао све док читава бригада није прешла саобраћајнице а затим је наступао у заштитници. Штаб бригаде, 2. и 3. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице кретале су се позади 5. батаљона до пруге и друма. Ту је 3. батаљон преузео улогу претходнице и наставио покрет правцем Сјетлина—Сандуци—Растовац—Братељевићи; 1. батаљон, који је раније био у заштитници, ушао је у састав главнине бригаде.

У ноћи између 31. августа и 1. септембра, по густој помрчини и великој киши, све јединице бригаде су прешле пругу и друм. У зору 1. септембра 1. батаљон се размјестио у селу Лучевици, 2. батаљон, штаб бригаде и интендантура са комором у селу Ковачићима, 3. батаљон, болница и чета пратећих оруђа у селу Братељевићима, а 5. батаљон у селу Растовцу. Ту је ухваћена веза са члановима Партије са терена, а исто тако и с 2. далматинском, која је дејствовала на правцу Фоча—Калиновик, с 5. пролетерском, која је дејствовала у рејону Модрих поља, и с 2. пролетерском бригадом, која је дејствовала у рејону Устиколине. На том подручју је бригада остала до 4. септембра, када је по наређењу штаба дивизије, који се налазио у селу Жешћу, извршила помјерање према Горажду.

Први батаљон, кренуо је из села Лучевице у 4 часа и кретао се у улози претходнице, правцем Каменски поток—Каменица—Вејзагићи—Бошковићи—Буковица—Боговићи, те у току дана стигао у Трудаш. Други и Трећи батаљон, чета пратећих оруђа, позадинске јединице бригаде и штаб до Бошковића су се кретали позади претходнице. Одатле је 2. батаљон упућен правцем Цврчићи—Парови—Креће, са задатком да с те стране контролише долину Осанице. Остале

³⁰ Исто, док. 99.

јединице остале су у Бошковићима. Пети батаљон је на-
ступио у улози заштитнице до Доњих Боговића. Бригада
се 5. септембра приближавала Горажду и стигла на простору
рију Брајловићи—Кућеши—Озреновићи, одакле је припре-
мала напад на Горажде. Поред 4. бригаде, у нападу који је
услиједио 6. септембра у 17 часова учествовали су дијелови
5. пролетерске и један батаљон 2. далматинске бригаде.
Друга пролетерска бригада, која је претходног дана осло-
бодила Устиколину и Фочу, помогла је напад с десне обале
Дрине.³¹

У Горажду се налазило 200 жандара, 10 домобрана и 20
милиционера, а у непосредној његовој околини 150 мили-
ционера са 10—15 тешких и лаких митраљеза, 2 брдска топа
и 2—3 минобацача. У Устипрачи и Чајничу налазили су се
Нијемци. Спољна одбрана Горажда протезала се линијом
Мишјак—к. 529—к. 378—Поткамен, која је била фортифика-
цијски уређена и ограда бодљикавом жицом.³²

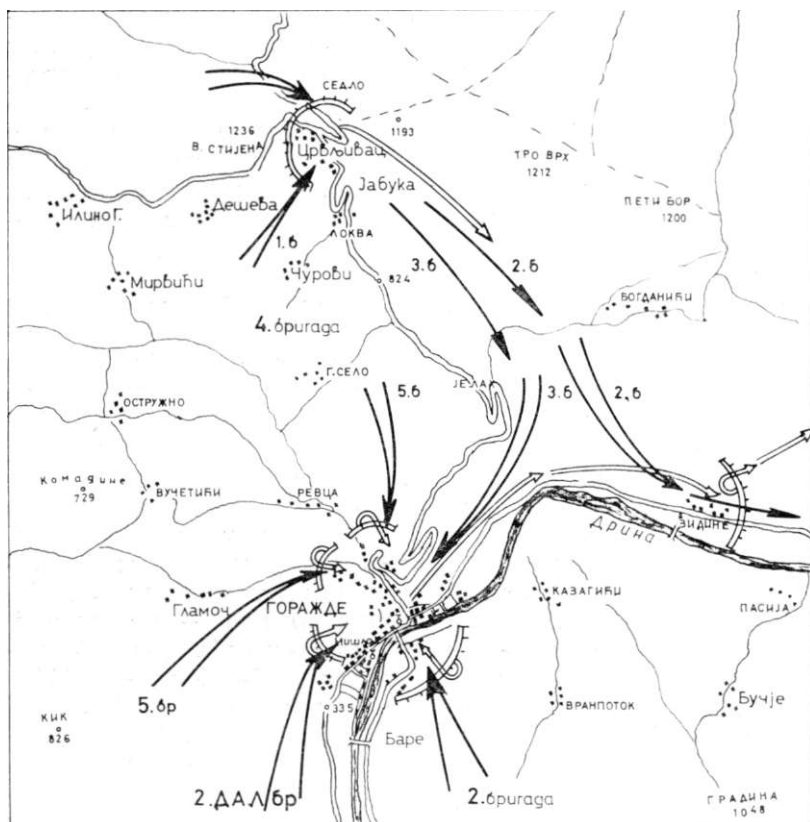
Нападом на Горажде руководио је штаб 4. пролетерске
бригаде. Одлучио је да се напада у три колоне: десна — ба-
таљон 2. далматинске — нападаће комуникацијом Фоча—
—Горажде, са задатком да ослободи југозападни дио Го-
ражда, између Мишјака и Дрине; средња — дијелови 5.
пролетерске бригаде — кренуће са положаја Доња Села—
Подно, правцем Озреновићи—Кик (к. 826)—Подно—к. 544—
тр. 420, са задатком да овлада Мишјаком и ослободи за-
падни дио Горажда; лијева — 3. и 5. батаљон 4. пролетер-
ске бригаде — непосредно ће нападати град са линије Коњ-
баба—Горње Село—Пљевац—Попов До—Горажде, са задат-
ком да у садејству с осталим јединицама потпуно ослободи
Горажде. Са сјеверне стране, с положаја Оцак—к. 824, напад
ће штитити 1. батаљон 4. бригаде и дејствовати дуж кому-
никације Горажде—Рогатица, а њен 2. батаљон, с положаја
у рејону Слатине, затвараће правце према Устипрачи. Један
батаљон 2. пролетерске бригаде затвараће правац према Чај-
ничу. Штаб бригаде, који је био у селу Бањевини, за ври-
јеме напада налазиће се на к. 529.³³

Напад на Горажде је почео једновремено на свим прав-
цима и непријатељ се уз мали отпор повукао из гарнизона
на разне стране, носећи са собом само личну спрему, тако да
чак није имао времена да уништи ни телефонску централу.

³¹ Зборник, том IV, кн>. 17, док. 19.

³² Исто, док. 41.

³³ Исто, док. 41.

Продор бригаде у долину Дрине и њене борбе за ослобођење Горажда, почетак септембра 1943.

У тој борби су погинули 4 домобрана, 2 четника и 1 милиционер; заробљено је неколико издајника, којима је суђено на лицу места. У Горажду је било прилично избјеглица, углавном из Фоче, Чајнича и Буковине; они су одмах пуштени кућама. Заплијењено је 9 пушака, 5.000 метака, 200 граната, веће количине санитетског и другог материјала. На нашој страни није било губитака. Седмог септембра је у Горажду одржан велики народни збор, на коме је говорено о циљевима НОБ-а. Непосредно после ослобођења Горажда 2. и 3. батаљон продрли су у Устипрачу, али су се због јаког дејства оклопног воза од жељезничке станице, морали повући; нијесу имали губитака. Батаљон 2. далматин-

ске бригаде вратио се у рејон Мраковиња и Камена, а 5. пролетерска бригада на просторији села Копачи—Машићи—Слатина. У Горажду је успостављао ред 5. батаљон 4. бригаде: 1. батаљон се размјестио у селу Јабуци, затварајући правце према Рогатици, 2. батаљон у Одаку, 3. батаљон у Црвљицу, а остале јединице у селу Бањевићима. У Горажду је завршио рад батаљонски и бригадни курс десетара и водника, који је почео на Озрену. Пристигле курире из Дурмиторског партизанског одреда штаб бригаде је повезао са штабовима 2. дивизије и 2. ударног корпуса.

Четврта бригада је 8. септембра из подручја Горажда кренула правцем Брајловац—Коњевићи—Илова—Бохово и 9. септембра стигла на просторију Коњевићи—Илова—Бохово. Ту је добила наређење да у садејству с 5. пролетерском 9/10. септембра ликвидира усташка упоришта Јабуку и Мрежице, у којима је било 150—200 милиционера, и казни оне који су учествовали у тешким злочинима над нашим рањеницима после борби на Сутјесци и Зеленици. Њен је задатак био да опколи и нападне та села са сјеверозападне стране, док ће 5. пролетерска напасти са југозападне стране.³⁴

За извршење тога задатка, од 2. и 5. батаљона је формирана ударна група. Она је 9. септембра у 13 часова кренула из Бохова правцем: југозападне падине брда Столица—Подстолац—Колаковићи—Подстијена—Улишићи—Подграђе—Камен—Модро поље—долина Смећа—село Смеће. Одатле је 5. батаљон продужио правцем Смеће—Црна страна—Кицељ—Љељењак до десне обале рјечице Колуне, опколио Јабуку са западне стране и извршио напад на село. Други батаљон је продужио покрет правцем Смеће—Лучина раван—Дуга њива—западно од села Комњеновића. Пошто је избио на обалу рјечице Колуне, југозападно од Јабукe, извршио је напад.

Десно од 2. батаљона нападала је 5. пролетерска бригада. Трећи батаљон и чета пратећих оруђа пошли су из села Илове 9. септембра у 13 часова, правцем Илова—Бохово и даље до села Колуна за 2. и 5. батаљонима. Одатле је 3. батаљон, без 3. чете, продужио за село Потплатиће. С тог правца је опколио и напао Јабуку. Његова 3. чета је пошла преко села Лучила и к. 1038, западно од села Војнића, одакле је, такође, напала Јабуку. Први батаљон с позадин-

³⁴ Зборник, том IV, књ. 17, док. 63.

ским јединицама бригаде кретао се иза 3. батаљона до села Колаковића. Ту је оставио позадинске јединице и продужио правцем Славички—к. 958, опколио Јабуку са сјеверне стране и извршио напад. Лијево од 1. батаљона нападала је 5. пролетерска бригада. Штаб бригаде се 9. септембра кретао с 3. батаљоном.

Пошто су све јединице опколиле село, почеле су претраживати терен и до зоре 10. септембра очистили су Јабуку. Потпуно изненађени непријатељ није пружао отпор и углавном је заробљен. Сви кривци за покољ рањеника предати су народном суду. У Јабуци је заплијењено 100 пушака и нешто муниције. Бригада није имала губитака. Послије тога су 10/11. септембра опкољене и очишћене Мрежице. И оне су заузеле без отпора.³⁵ Послије тога бригада се овако размјестила: 1. батаљон у Осоју и Прибисалићима, одакле је затварао правце према Вароши и Добром Пољу; 2. батаљон у Горњем Будњу, одакле је контролисао правце према Устиколини (где је погинуо један комесар чете)³⁶ и одржавао везу с 2. далматинском бригадом; 3. батаљон у Трњану, одакле је чистио шуме Орлоједа и Гласенице од четничких и милицијских група, 5. батаљон у село Дерилово одакле је затварао правце према Јабуци. Остале јединице и штаб бригаде смјестили су се у Високовићима.

Борбе око Трнова и Калиновика

Десетог септембра 1943. године формиран је 2. ударни корпус (командант Пеко Дапчевић, политички комесар Митар Бакић), у чији састав су ушле 2. пролетерска и 3. ударна дивизија. Основни задатак 2. корпуса у то вријеме је био да дејствује у Црној Гори, Херцеговини и Санцаку. Штаб 2. пролетерске дивизије (командант Љубодраг Ђурић, политички комесар Слободан Пенезић Крцун) с 2. пролетерском и једним батаљоном 3. санџачке бригаде одмах је упућен у Санџак, да се повеже с 3. санџачком бригадом, партизанима на терену и Васојевићким ударним батаљоном и да дејствује на сектору Санџака и у средњем току Лима. Штаб 3. ударне дивизије (командант Радован Вукановић, политички комесар Јово Капичић), с два батаљона 5. пролетерске бригаде преко Тјентишта је усмјерен ка источној Херцеговини, да се повеже с 10. херцеговачком бригадом, која је одраније дејствовала на том подручју, а затим да се

³⁵ исто, док. 63.

³⁶ Погинуо је политички комесар чете Милика Шишовић; дневник аутора.

убаци у Црну Гору, повеже с јединицама на терену и дејствује у долини Зете.³⁷ Од 2. далматинске и 4. пролетерске бригаде формирана је маневарска група бригада (МГБ), чији је основни задатак био да с југоисточне стране врши притисак на Сарајево. Група је све вријеме постојања дејствовала под непосредном командом штаба корпуса и приликом формирања јој је наређено да најприје ослободи Добро Поље (2. далматинска) и Трново (4. пролетерска), па да затим, преко Јахорине и Трескавице, врше притисак на Сарајево.³⁸

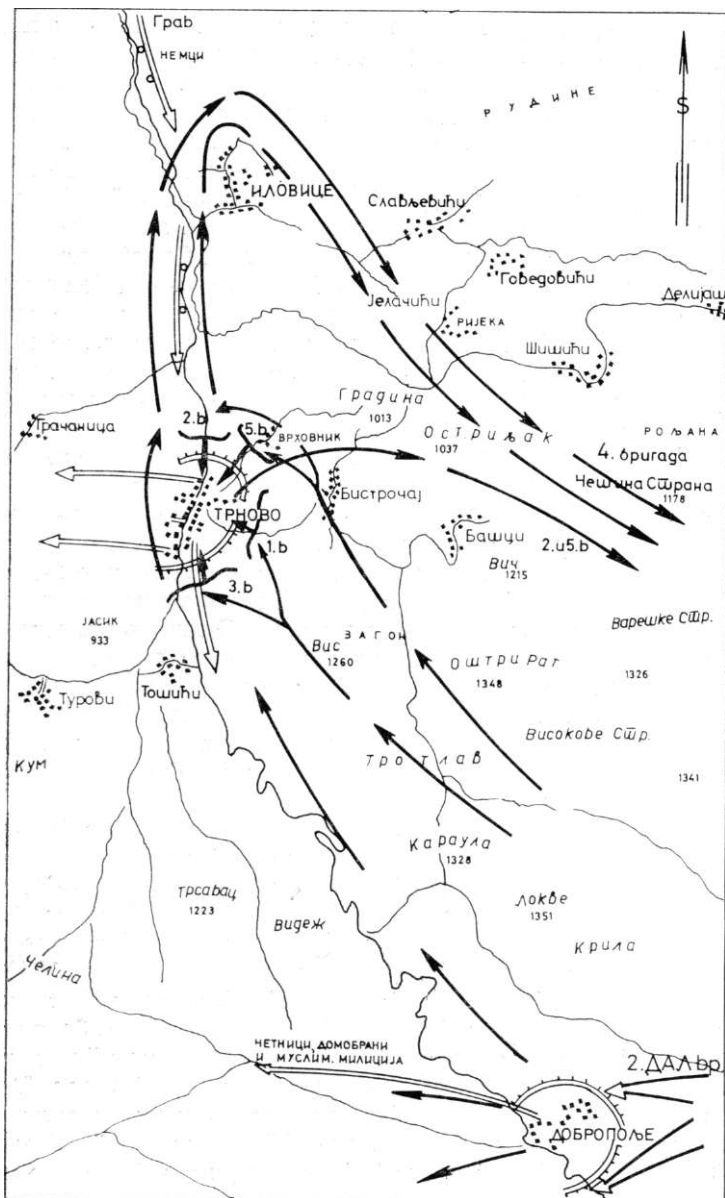
Комуникацију Калиновик—Сарајево на одсјеку између Горњег и Доњег Котарца контролисали су усташе, милиција и четници. У Добром Пољу и Трнову налазило се око 200 милиционера и 20 жандара. Штаб 4. пролетерске бригаде одлучио је да Трново нападне 14. септембра у 18 часова, и то у двије нападне колоне.

Десну колону чинили су 2. и 5. батаљон. Они су из села Високовића требали да 13. септембра у 21 час, правцем Прибисалићи—Вучија глава—Града брдо—Колаковићи—Мојковићи, пођу за село Унуковиће. Одатле су 14. септембра у 14 часова имали да наставе покрет правцем Игриште (к. 1451)—Лијесков дол за Чешину страну. Пошто ту оставе комору, продужиће покрет: 5. батаљон, преко Оштрилака, правцем к. 1037—Бистрочај—Врело, са задатком да нападне Трново са сјеверозападне стране у правцу школе и цркве у средишту варошице, а 2. батаљон, правцем Шишићи—Ријека—Јелачићи—Иловица, са задатком да у рејону шуме Храстовац пресијече и поруши комуникацију Трново—Сарајево и затвори правац према Сарајеву.

Лијеву нападну колону сачињавале су остале јединице бригаде. Предвиђено је да она из села Осија крене 13. септембра у 19 часова, правцем В.чрош—Поповићи—Вариза. Одатле ће 14. септембра послје подне штаб бригаде, 1. батаљон, чета пратећих оруђа и бригадно превијалиште продужити покрет, преко Великих њива, правцем к. 1248—к. 1341—Буздухан (к. 1326)—Вич (тр. 1215), за село Бистрожај. Штаб и бригадно превијалиште ће ту остати, а 1. батаљон и чета пратећих оруђа посјешће јужну ивицу села Бистрочаје и са падине Лишњака нападати источни дио Трнова, Трећи батаљон с позадинским јединицама бригаде продужиће правцем Комарни дол—Троглав—Мушанов гроб—Вис (тр. 1260), до села Широкара, гдје ће позадинске јединице оста-

³⁷ Исто, док. 68.

³⁸ Исто, док. 73.

Дејства на правцу Трново — Сарајево, септембар 1943.

ти, а батаљон ће нападати Трново с јужне стране, према бившој аустроугарској касарни.³⁹

Покрет јединица се развијао по предвиђеном плану и Трново је 14. септембра до 19 часова без борбе било ослобођено. Заробљена су 3 домобрана и 6 милиционера и заплијењено је 9 пушака, 10.000 метака, 80 ручних бомби. Други батаљон је 15. септембра, на правцу Сарајева, заплијењено 2 камиона и 1 путнички аутомобил власништво сарајевске фирме „Сарачевић”. Бригада није имала губитака.⁴⁰

Послије ослобођења Трнова 4. бригада се овако размјестила: 1. батаљон у Бистрочају, са задатком да чисти терен од четничких и милицијских група западно од комуникације Трново—Калиновик и да контролише села Годиње и Турово; 2. батаљон с противтенковским топом — око комуникације и у ширем рејону Илове, са задатком да затвори правац према Сарајеву; 3. батаљон у Трнову, са задатком да одржава ред; 5. батаљон у Врбовнику, са задатком да очисти од четника село Говедовиће и истури једну чету за осигурање према Делијашу; чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде размјестиле су се с 1. батаљоном, а штаб бригаде у Трнову. За то вријеме је 2. далматинска бригада ослободила Добро Поље и размјестила се на просторију Мушићи—Добро Поље—Бољанићи. Штаб корпуса је био у Мушићима. У том распореду МГБ се задржала до 18. септембра.⁴¹

Чистећи терен око Трнова 4. пролетерска бригада је до 17. септембра ослободила Кијево. Ту су је 18. септембра, од Сарајева, напаале јаче њемачке снаге уз подршку артиљерије, тенкова и авијације. Пошто су успјели да, са посједнутих положаја, задрже непријатеља до 12 часова тог дана, 2. и 3. батаљон су се, уз прихват 5. батаљона, повукли до у висину Врбовника. Са тих положаја су задржали непријатеља све до ноћи, када се читава бригада, по наређењу штаба корпуса, пребацила у подручје Мрежица.⁴²

Двадесетог септембра у 2 часа 4. бригада је кренула правцем Миљевина—Брод на Дрини—Бунови и, пошто је пристигла у рејон Бунова, размјестила се на просторији Шајевићи—Биротићи—Брдо—Дубови—Осијек—Лаз. Већ сјутрадан, у 2 часа и 30 минута, извршила је покрет правцем Бакићи—Завајт—Фалићи—Вакуф—Борје, до села Челебића,

³⁹ Исто, док. 73.

⁴⁰ Исто, док. 86.

⁴¹ Исто, док. 82.

⁴² Исто, док. 101 и 124.

одакле је, 22. септембра у 4 часа, продужила правцем Селиште—Коњско поље—Колијевка—Јелов пањ—Морајце, до просторије Бобово—Меки до—Јовићи. С те просторије је извиђала правце према Какмужи и Глибаћу и прикупила податке о Пљевљима, Жабљаку и Шавнику.⁴³ Друга далматинска бригада је од 19. до 23. септембра, тј. од села Мрежица до села Бобова, маршевала лијево од 4. пролетерске бригаде. Тада се оријентисала према Пљевљима и отишла за Санџак, у састав 2. пролетерске дивизије, а 4. пролетерска према Жабљаку, за Црну Гору, дејствујући под непосредном командом штаба 2. ударног корпуса. Тога дана је престала да функционише Маневарска група бригада.⁴⁴

С просторије Бобово—Меки дол—Јовићи 4. бригада је наставила покрет изјутра 23. септембра, правцем Бобово—Ограђеница—Тепца—Жабљак, у поретку: 3. батаљон у претходници; 2. и 5. батаљон, чета пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде у главнини, с којом су се кретали штаб 2. ударног корпуса и штаб 4. бригаде; 1. батаљон у заштитници. Навече 23. септембра бригада је стигла у шире подручје Жабљака са 775 бораца и руководиоца по списку, односно 720 на лицу, наоружаних са 497 пушака, 15 пушкомигнотраљеза, 2 тешка мигнотраљеза, 2 минобацача, 1 противтенковским топом и са 182 пиштоља; имала је 78 товарних и 37 јахаћих коња. На територији Жабљака је остала све до 25. септембра.⁴⁵ Ту је њен 5. батаљон попуњен са 30 бораца.⁴⁶ Штаб 2. ударног корпуса је, повезујући се с партијско-политичким и војним руководством Црне Горе, Херцеговине и Санџака, између осталог наредио Ловћенском одреду да хитно упути 200 до 300 бораца за попуњу 4. пролетерске бригаде.⁴⁷

За вријеме боравка на Дурмитору бригада се припремала за ослобођење Колашина. Ту су извршене и неке кадровске измјене и постављења. За замјеника политичког комесара бригаде — мјесто Мила Јовићевића — постављен је Радован Радовић, за команданта 1. батаљона — на мјесто Бошка Куљаче — Блажо Јанковић, за командатна 2. батаљона Никола Бановић. Извјеста број дотадашњих руководиоца из бригаде послат је на терен, а неки руководиоци са теона дошли су у бригаду.⁴⁸

⁴³ Исто, док. 110.

⁴⁴ Исто, ДОК 3Ј и 38.

⁴⁵ Исто, док. 38, 40 и 72.

⁴⁶ Исто, док. 30 и 35.

⁴⁷ Исто, док. 40.

⁴⁸ Исто, док. 17, 24 и 124.